

**РЕЦИДИВ ЖИНОЯТЧИ ШАХСИДА ЖИНОЯТЛАРНИНГ СОДИР
ЭТИЛИШИДА ШАХСНИНГ ИЖТИМОЙ-ДЕМОГРАФИК
ХУСУСИЯТЛАРИНИНГ ЖИНОЯТ СОДИР
ЭТИШДАГИ АҲАМИЯТИ**

Муаллиф: Қабилбоев Бехрузбек Мансур ўғли

Калит сўзлар: Рецидив, рецидив жиноят, рецидив шахсияти, рецидив жиноятлар профилактикаси

Аннотация: Мақолада профилактика инспекторининг Рецидив жиноятчилиқни олдини олиш фаолиятини ташкил этиш ва уни такомиллаштиришга доир долзарб масалалар таҳлил қилинган, ички ишлар органларининг ушбу соҳани ривожлантиришга доир таклифлар берилган.

Annotation: Concerning to my research work the burning issues have been analyzed of preventive inspectors work on organizing effective use of free time juvenile and youth `s the suggestions have also been given on developing this sphere in the organaise of Internal Affairs

Алоҳида тоифадаги ҳуқуқбузар рецидивистнинг психологик хусусиятлари.

Жиноий хулқ – атвор, жумладан, рецидивист жиноий хулқ – атворининг типологик моделларини тузишга қатор қизиқарли тадқиқотлар бағишланган бўлиб, уларда ҳар хил шахсий хусусиятлар турлича хулқ – атвор мотивларининг шаклланишига олиб келиши қайд этилади 15 . Профессional ҳуқуқбузар рецидивистнинг иккинчи типини шартли равишда «ғараз мақсадли зўравон» тип деб номлаймиз. Булар, одатда, ёш professional ҳуқуқбузар Рецидив, алоҳида ҳоларда эса ҳатто вояга етмаган шахслардир 16. Маълумотларга ыараганда, бундай Рецидивнинг 45 %га яқини бир неча марта жиноят содир этганига қарамай, муқаддам судланмаган. Мазкур шахс типининг ёш чегаралари 17 – 35 ёш. Ўзига хос хусусиятлари: жинсий ҳаёти тартибсиз, маълумоти ва касбий малакасига қарамай, моддий эҳтиёжлари анча баланд. Улар, одатда, эркакларнинг гуруҳлари таркибида ғараз мақсадларда зўравонлик жиноятларини содир этади, мазкур гуруҳларда баъзан етакчи мавқеъга эга бўлади. Мазкур типга мансуб Рецидив орасида фохишалар кўп бўлиб, улар жиноий фаолиятда ёрдамчи, далолатчи ёки ташкилотчи вазифасини бажаради. Ҳуқуқбузар Рецидивнинг мазкур типига гиёҳвандлик воситаларини истеъмол қилиш хосдир. Барча ғаразли ҳуқуқбузарларда умумий асос – ғаразли майлларнинг барқарорлиги мавжуд. Ғараз – энг барқарор, йўқ қилиш қийин бўлган инсоний қусурлардан бири, яъни шахснинг барқарор салбий йўналганлигининг тизим ҳосил қилувчи омил ҳисобланади. 15 Франк В. Человек в поисках смысла. – М.,

2006. – С.368 16 Мартирисова М.М Преступность несовершеннолетних женского пола, ее причины и организация прелупреждения ОВД // Автореф.дисс.канд. юрид.наук. – М,2002. – С,20.23 Бу типга мансуб Рецидив аввалгиларига қараганда анча тубанлашган, уларнинг хулқ – атворида шавқатсизлик ва принципсизлик, айниқса, кўпроқ намоён бўлади. Улар зўравонлик жиноятларини кўп ҳолларда маданий билим даражаси паст бўлганлиги сабаб содир этадилар. Зўравон ҳуқуқбузар аёл шахси (жисмоний куч ишлатиб жиноят содир этишга мойил шахс) одатда тарбиянинг асосий соҳалари – оила, ўқув юрти, ишлаб чиқариш жамоасидаги камчилик ва нуқсонларни акс эттирувчи паст даражадаги ижтимоийлашув билан ажралиб туради. Ушбу шахснинг мотивацион соҳасига эгоцентризм (худбинлик), жамият вакилларининг бир қисми билан барқарор низолашув ва ўзини оқлашга бўлган интилишнинг мавжудлигидир. Бу йерда, аксарият ҳолларда, алкоголь жиноий мақсадни фаоллаштирувчи омил ҳисобланади. Уларнинг эмоционал – психологик ҳолати интеллектуал – иродавий назоратининг заифлиги натижасида импульсив равишда туғиладиган агрессив даъватларни бевосита рўёбга чиқаришга мойиллик билан уйғунликда ички қарама – қаршилиги даражасининг катталиги билан таърифланади. Рецидивистнинг жиноий зўравонлик хатти – ҳарактлари ўзининг баъзи психологик хусусиятлари билан ажралиб туради. Рецидивистнинг зўравонликка асосланган ҳуқуқбузарлиги ҳажмига кўра эркакларникидан анча кам. Рецидивист хулқи воқеъликнинг айрим ҳодисаларини кескинроқ қабул қилиши, уларга кўпроқ ҳиссиёт билан жавоб бериши, шахслараро муносабатларнинг айрим ҳолатларига каттароқ аҳамият бериши билан ажралиб туради. Рецидивист кескин низоли вазиятларда руҳий шикастланишга кўпроқ мойил бўладилар, улар оиладаги келишмовчилик ва низоларни кескинроқ ҳис қиладилар, натижада кўпроқ ҳавотирга тушиб, таҳдид солаётган хавфни бартараф этишга, шунингдек, оилавий ишларнинг кўплиги уларда юқори даражадаги рўҳий зўриқишнинг юзага келиши сабабли зўравонлик хусусиятларининг шаклланишига ҳам олиб келади.²⁴ Ашаддий зўравонлик жиноятларини содир этувчи рецидивист бир қатор шахсий – типологик, психологик хусусиятларга эга бўлади. Булар: -атрофдаги шахсларни доимо ўзига душман сифатида қабул қилиш; -энг кичик шахсий муваффақиятсизликлардан ҳаддан ташқари таъсирланиш, уларни ижтимоий жиҳатдан мос (адекват) баҳолашга қобилиятсизлик; -жамиятдан бегоналашганлик (аутиклик); -ҳиссий жиҳатдан ниҳоятда беқарорлик патологик даражадаги жиззакилик, қасоскорлик, руҳий нотайинлик, кайфиятнинг тез ўзгариши; -даъвогарлик даражасининг ниҳоятда юқорилиги; -экстремал вазиятларда бўлишга мойиллик, уларни фаол юзага келтириш; -ўзини кўрсатишга мойиллик; -ўзларига хос ҳиссий нуқсонларни доимо яширишга

интилиш; Навбатдаги тип – одатда бир ўзи ёки эркак билан (камдан – кам ҳолларда аёл билан) иштирокчиликда жиноят содир этадиган юқори даражада профессионал ўғри ва фирибгар Рецидив. Бундай шахслар жиноятларга пухта тайёргарлик кўрадилар, жабрланувчиларнинг хатти – ҳаракатлари, жиноят изларини яшириш ва ҳоказоларнинг мумкин бўлган барча вариантлари назарда тутилади, жиноят содир этиш учун қулай жой, шунингдек жиноят қуроли ва воситалари танлаб олинади. Бундай типдаги Рецидивнинг ёши 27-50 ёш доирасидадир. Ёш Рецидив кўпинча жиноятни иштирокчиликда содир этади. Бундай Рецидивнинг оиласи одатда бузилган ёки фақат расман сақланиб қолган бўлади. Шахсга хос бўлган хусусиятлар: турли фавқулодда вазиятларга психологик мосланувчанлик лаёқатининг катталиги, ўғрилиқ ва фирибгарликка ихтисослашганлик, ўрта ёки ўрта махсус маълумотга, маълум ҳаёт тажрибасига эгаллиги билан изоҳланувчи интеллектуал савиянинг нисбатан баландлиги. Бундай Рецидив орасида махсус рецидивистчиликнинг салмоғи анча каттадир. 25 Бундай жиноятлар рецидивида зўравонлик жиноятлари деярли бўлмайди. Жиноят содир этиш учун « гастрол» га чиқиш, ҳар хил ўғирлик қилишга мўлжалланган мосламалардан, сохта ҳужжатлар, пул купюралари ва ҳоказолардан фойдаланиш ҳолатлари кенг тарқалган. Профессional ҳуқуқбузар Рецидивнинг тўртинчи типини ҳуқуқбузар Рецидив орасида « ўғрилар онаси» деб аташ қабул қилинган бўлиб, бу жиноят оламида мазкур тоифага мансуб Рецидивнинг тутган ўрнини ёрвин ифода этади 17. Булар фохишахоналар ва гиёҳвандлик воситалари истеъмол қилувчилар учун бангихоналарнинг сақловчилари, кўшмачилар, ўғрилиқ моллар ва гиёҳвандлик воситалари сотиб олувчилар ва сотувчиларидир. Бу тоифага мансуб аёл ҳуқуқбузарларни қўлга олиш анчагина қийин ҳисобланади. Уларнинг ғайриижтимоий қарашлари ва ҳаётга мунасабати турғун. Жиноят олами вакиллари билан ҳар томонлама, шу жумладан, минтақалараро алоқаларга эга. Бундай Рецидив жиний анъана ва удумларнинг фаол тарқатувчилари бўлиб, ёшлар ва вояга етмаганларни ғайриқонуний фаолиятга жалб этади. Уларнинг кўпчилиги, одатда, оиласиз бўлиб, муваффақиятсиз оилавий ҳаётнинг муқобили сифатида мана шундай жиний фаолиятни танлаган. Бундай Рецидив киришимли, иродали ва ташкилотчилик қобилиятига эга бўлади. Мазкур типга мансуб рецидивистнинг ёши кўпинча ҳолларда 40 – 55 ёш доирасида. « Оқ ёқалилар» деб номланувчи профессионал ҳуқуқбузар рецидивист юқорида қайд этилган ҳуқуқбузар рецидивист шахс типларининг энг охиригисидир. Бу ерда моддий ишлаб чиқариш соҳаларида, кредит – молия ва банк тизимларида, савдо ва маиший хизмат кўрсатиш соҳаларида ўзганинг мулкани талон – тарож қилиш, мансаб ва хўжалиқ жиноятларинисодир этишни касбга айлантирган ҳуқуқбузар рецидивист назарда тутилади. Улар ижтимоий нуқтаи назардан анча яхши ҳаёт

кечиради, Бошқа тип вакилларига қараганда маълумот даражаси анча 17 Габиани А.А. Преступность среди женщин. – Тбилиси, 2016. – С.77.26 юқори ва яхши таъминланган, аммо, шу билан бирга, ўз жиноий фаолияти натижасида улар жамиятга энг кўп миқдорда моддий зарар йеткадилар. Улар кўпинча уюшган жиноий гуруҳларнинг вакиллари билан бевосита боғлиқ бўлади ёки бундай гуруҳларда фаол иштирок этади. Профессионал жиноий фаолият, хизмат, ишлаб чиқариш ва мансаб ваколатларини бажариш билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, ушбу шахс типининг асосий ўзига хос хусусиятларидан бири ҳисобланади. Шахс типлари, ғайриқонуний хулқ – атвор моделлари ва унга туртки берувчи сабабларнинг ўз ҳолича бир – бир билан маълум даражада боғлиқлиги, сабаблар даражасида ҳам, муайян жиноий қилмишлар даражасида ҳам аралаш шаклларига эга бўлиши мумкинки, мазкур жиноятларга қарши кураш, уларнинг олдини олиш чора – тадбирларин ишлаб чиқиш жараёнида, авваламбор, прфилактика фаолиятининг турли босқичларида уларни эътиборга олиш керак. Рецидив ўртасида жиноятнингни ўрганган тадқиқодчилар қишлоқ жойларида бундай жиноят даражаси анча пастлигин илгари ҳам қайд этганлар¹⁸. Бу, жумладан, ижтимоий муҳитдаги омилларнинг таъсири билан ҳам изоҳланади. Шаҳарда инсоннинг хулқ – атвори устидан яқин маиший муҳитнинг назорати анча заифлашади, бу эса, таъбийки, ғайриқонуний қилмишлар содир этилишини энгиллаштиради. Қишлоқ жойларида шаҳарга нисбатан мустаҳкам ижтимоий алоқаларнинг сақланиб қолганлиги ўз ҳолича ижтимоий назорат элементи бўлиб хизмат қилади ва умумий ижтимоий – психологик ўзаро боғлиқлик билан ҳисоблашишга мажбур қилади. Ю.Д.Блувштейннинг фикрича, қишлоқ шароитларида шахс ўз хулқ – атворини ўзини қуршаган одамларнинг қарашларига мувофиқлаштиришини онглиликдан ҳам кўра кўпроқ конформизм, яъни мурасизликнинг ифодаси деб билиш керак. Ўзи кўниккан муҳит билан ¹⁸ Габиани А.А. Преступность среди женщин.- Тбилиси, 2016. – 74 С.27 алоқани йўқотгач, қишлоқ аҳолисининг вакили зарарли таъсирларга жуда осон берилишининг сабаби шу билан изоҳланади ¹⁹ Қишлоқда яшайдиган Рецидивнинг жиноий фаоллиги анча паст. Бинобарин, улар томонидан содир этиладиган жиноятлар доираси ҳам анча тор. Қишлоқда хотин – қизларнинг савдо ва умумий овқатланиш соҳаларида бандлиги билан боғлиқ хўжалик ва хизмат вазифаси билан боғлиқ, шунингдек, ўзганинг мулкини талон – тарож қилиш жиноятларидир. Оила – рўзгор муҳитида қишлоқ рецидивист шахсга қарши жиноятлар ва ўғрилиқлар ҳам содир этади, аммо бундай жиноятлар жамоатчилик томонидан шаҳардагига нисбатан анча қаттиқ қораланади. Бунинг устига, қишлоқда жиноят содир этган ва озодликдан маҳрум қилиш жазоси тайинланган рецидивист озодликка чиққанидан кейин кўпинча уйга қайтиб келмайди, балки бошқа жойларда, асосан шаҳарларда қолади. Бу ўзига хос

қонуниятда ҳам ўзига хос мезонларига эга бўлган қишлоқ микромуҳитининг маълум хусусияти кўзга ташланади, зотан, мазкур мезонлар, юқоридаги тоифага мансуб рецидивист ўзининг аввалги яшаш жўйига қайтиб келишига соф психологик тўсиқ бўлиб хизмат қилади, чунки яшаш жўйидаги мустаҳкам ижтимоий – фойдали алоқалар озодликдан маҳрум қилиш тариқасида ўталган жазонинг муддати билан бевосита боғлиқдир. Бундай шароитда орттириладиган салбий кўникмалар ва хулқ – атвор принциплари эса, Рецидивист тушунчасида, озодликдаги аввалги турмуш тарзига мос келмайди. Яшаш жўйининг аниқ эмаслиги, шахсий тирикчилик ва оилани таъминлаш учун маблағлар етишмаслиги кўпинча бундай шахсларда ҳасадгўйликнинг кучайишига олиб келади, уларни ўзини ва ўз яқинларини қандай қилиб бўлмасин ҳимоя қилишга даъват этади, бунинг оқибатида рецидивист баъзан жиноятга қўл уришга мажбур бўлади. Бундай ҳуқуқбузар рецидивист тоифасига яшаш жўйи ва иш жўйи аниқ бўлмаган шахсларгина эмас, балким муҳим турар жўйга 19 Блувштейн Ю.Д. Теоритические вопросы статистического изучения личности преступника. Автореф. дисс. канд. наук. – М., 1968. – с. 13.28 эга бўлган, болали рецидивистнинг ҳам кириши кўрсатилган. Юқорида келтирилган профессионал ҳуқуқбузар рецидивист типидан ташқари аёл ҳуқуқбузар шахсларнинг психологик хусусиятларини уларнинг қуйидаги тоифалари бўйича ўрганиш мақсадга мувофиқ саналади: 1) Одам ўлдириш жиноятини содир этган ҳуқуқбузар Рецидив тоифаси : одам ўлдириш жиноятини содир этган рецидивист психологияси ҳақида тўхталиб ўтадиган бўлсак, уларда бошқа шахсларга нисбатан ниҳоятда тобеъликни кузатиш мумкин. Қотил Рецидив эркин ҳаётга мослашиши қийин бўлган шахслар тоифасига кирадилар. Тарбияланиш шароитини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, Қотиллик жиноятлари учун ҳукм қилинган Рецидив бир ярим баравар кўп ҳолларда носоғлом шароитларда тарбияланганлар. Рецидивда қотиллик жиноятларининг аксарияти худди эркактарники сингари тўғри қасд билан содир этилади, тажрибанинг кўрсатишича, уларнинг 1/3 қисми аввалдан режалаштирилади. Аксарият қотилликларни 20 – 30 ёшлардаги Рецидив содир этишади. Бунда асосан кўпроқ ўз боласини ва турмуш ўртоғини ўлдиришади. Рецидивда қотиллик жиноятлари ақли расоликни истисно этмайдиган турли нуқсонлар – сурункали алкоғолизм, психопатия, бош миянинг органик касалликлари, шизофрения билан боғлиқ ҳолда амалга оширилади. 2) Террорчилик жиноятларини содир этган Рецидив тоифаси. Бугунги кунда жамиятимизга хавф солаётган ходисалар ичида террорчилик хавфи алоҳида ўрин тутади. Террорчилик энг мураккаб ва хавфли ҳолатларни ўз ичига қамраб олади ҳамда жамиятга катта хавф туғдиради. Террорчилик одамларда ёвузлик ва кўрқувлик ҳиссиётини пайдо қилади. Сўнги йилларда айнан террорчи шахсини ўрганиш психологлар эътиборини тортиб

келмоқда. Чунки мураккаб психолог тузилишга эга бўлган террорчи шахсининг психологиясидаги ўзига хосликни ўрганиш 29 унга қарши курашиш муаммосини имкон қадар йенгиллаштиради, деган фикрлар мавжуд. Бироқ ушбу муаммо ҳамон ҳал қилиб бўлмайдиган муаммога айланиб қолмоқда. Тадқиқодчи олим С. Рошин террорчи шахсининг учта психологик моделини таклиқ этган: Биринчи модел – психопат-мутаассиб модели. Бу ўзининг эътиқодлари (диний, мафкуравий, сиёсий) га асосланадиган ва ўз ҳаракатлари натижаси қандай бўлишидан қатъий назар, жамият учун фойдали эканига самимий ишонадиган шахс. Иккинчи модел фрустрациялашган модел бўлиб, Бихевиоризмнинг фрустрация 20 тажовузкорлик назариясига асосланади. У ёки бу талабларга кўра инсоннинг ўзи учун ҳаётининг муҳим мақсадларга йетиши олмаслиги тўғрисида юзага келган фрустрация ҳисси муқаррар равишда унда тажовузкор ҳаракатларга мойилликни юзага келтиради. Учинчи модел - носоғлом оиладан чиққан шахс. « Ота – онанинг бола билан шавқатсиз муомалада бўлиши, унинг жамиятдан ажралиб қолиши, яхши муносабатларнинг камлиги ғайриижтимоий майлларга эга ғазабнок шахс шаклланишига олиб келиши мумкин.» Террорчи аёл маълум сабаб ва вазиятлар таъсирида жиноят содир этади. П.Н. Тарновская асосан Россиянинг Европа қисми марказида яшовчи 160нафар одам ўлдирган рецидивистнинг шахси ва ҳуқуқ – атворини пухта ва муфассал ўрганиб чиқди. Барча ҳуқуқбузарлар антропологик текширувлардан ўтказилди, кўпчилигининг эса кўриш, эшитиш, ҳид ва таъм билиш, умумий ва оғрикни ҳис қилиш қобилиятлари текширилиб кўрилди. Мазкур рецидивист ва уларнинг оилаларининг ўтмишдаги ҳаёти, жумладан, касби, касалликлари, феъл – атвор, нимага мойилликлари ва одатлари ҳақидаги маълумотлар, шунингдек, 20 Изох: Фрустрация (ноиложлик) – ўйлаган режа амалга ошмаганда, кўзланган мақсадга эришмаганда юз берадиган ҳолат.30 ҳуқуқбузарлар билан суҳбатлашиш жараёнида олинган психологик маълумотлар тўпланди. Ҳуқуқбузар рецидивист орасида дайди рецидивистнинг салмоғи ҳамиша катта бўлган. Аммо 1991 йил бу қилмиш Жиноят кодексидан декриминализация қилинди.Бу таъбики, рецидивист умумий ҳуқуқбузарлигининг статистикасида ҳам ўз аксини топди. Жиноятнинг статистик кўрсаткичлари яхшиланди, аммо ижтимоий ҳодиса, унинг илдизлари сақланиб қолди. Мазкур ғайриижтимоий ҳодисанинг кескинлигини англаган Ўзбекистоннинг давлат-ҳокимият тузилмалари сўнгги даврда бу йўналишда маълум чораларни кўрди.21 Профилактика инспектори Рецидив ўртасида жиноятнингнинг олдини олиш фаолиятини ташкил этишнинг куйидаги хусусиятларига алоҳида эътибор бериши лозим: -худудда жазони ижро этиш муассасасидан қайтиб келган ҳуқуқбузарларни аниқлаш ва улар билан яқка тартибдаги рофилактик чора-тадбирларни амалга ошириш; -худудда ҳуқуқ – атвори ғайриижтимоий ҳарактерга эга бўлган Рецидив ва қизлар билан махсус

тушунтириш ишларини олиб бориш, уларга ижтимоий-психологик ёрдам бериш; -худудда жиноятлар содир этишга мойил бўлган, ўзини тажовузкорлиги билан намоён этаётдиган аёл ва қизларни аниқлаб, уларга нисбатан профилактик ҳисоб йиғма жилдлари юритишни ташкил этиш; -ўзининг номуносиб хулқ-атвори билан оилавий жанжаллар келиб чиқишига сабаб бўлаётган Рецидивни маҳалла фуқаролар йиғинида бўлиб ўтадиган йиғилишларда муҳокама этиш чораларини кўриш; -худудда турли ҳил жиноятлар содир этаб жазосини ўтаб чиққан Рецидивнинг профилактик ҳисобини юритиш; 21 Ўзбекистон Республикаси “Хукукбузарликлар профилактикаси тўғрисидаги қонун” нинг 3-моддаси 2014-йил 14-май ЎРҚ-37131 -худудда илгари судланган шахсларни аниқлаб, улар билан яқка тартибда суҳбатлар олиб бориш чораларини амалга ошириш; -худудда маъмурий назоратга олинганларнинг профилактик йиғма жилдларини ишлаб чиқиш ҳамда уларга нисбатан ўрнатилган чекловлар ўз вақтида амалга оширилаётганлиги устидан назорат олиб бориш -яқка тартибдаги профилактик таъсир этишнинг усул ва шакллари бўйича объектга нисбатан қандай таъсир этаётганлиги бўйича мунтазам назорат олиб бориш; -объектни қизиқтирган саволларига жавоб бериш,мавжуд муаммоларини бартараф этиш ҳамда шу юзасидан ҳуқуқий маслаҳатлар бериш

Фойдаланилган адабиётлар:

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т., 2019. – 76.

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. Расмий нашр. – Т.:

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, 2019.

Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Кодекси. Расмий нашр. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, 2019.

Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси. –Т., 2007.

Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси.–Т., 2004.

Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция // БМТ Бош Ассамблеяси 20 ноябрь 1989 й.Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши томонидан 1992 йил 9 декабрда ратификация қилинган.